

Radivoje Kulić¹

Učiteljski fakultet u Prizrenu – Leposaviću, Univerzitet u Prištini

Srećko Milačić²

Ekonomski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Univerzitet u Prištini

Igor Đurić³

Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Univerzitet u Prištini

Kvalitet ljudskog potencijala i ekonomski razvoj na nacionalnom nivou

Apstrakt: U današnje vreme kvalitet ljudskog potencijala se prepoznaje kao sastavni deo nacionalnog bogatstva i vodeća snaga ekonomskog i svekolikog napretka. Reč je o složenom i dinamičnom fenomenu koji ima i sadašnjost i budućnost, koje valja uzeti u obzir prilikom sagledavanja svih elemenata ljudskog potencijala i osmišljavanja i razvijanja najefikasnijih obrazovnih strategija za njihovo poboljšanje i kontinuirani razvoj. Na osnovu izvesnog uvida u demografsku komponentu ljudskog potencijala i pismenost odraslog stanovništva i njegovu ukupnu obrazovnu strukturu sagledanu i iz aspekta rezultata učenika iz Srbije na PISA testovima kao i TIMSS istraživanjima, moglo bi se zaključiti da se u ova dva „resursa“ ne nalazi očekivani potencijal ekonomskog i nacionalnog razvoja zemlje. Još preciznije, demografski potencijal Srbije je pre kočnica nego faktor razvoja, dok obrazovanje i posebno njegov kvalitet podrazumevaju inovacije i dugoročne mere i podsticaje kako bi se osnažio i ubrzao ekonomski i ukupni nacionalni razvoj.

Ključne reči: kvalitet ljudskog potencijala; demografski potencijal; obrazovne strategije; obrazovni potencijal; nacionalni razvoj; socijalno-ekonomski razvoj.

¹ Dr Radivoje Kulić je redovni profesor na Učiteljskom fakultetu u Prizrenu – Leposaviću Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.

² Dr Srećko Milačić je redovni profesor na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.

³ Dr Igor Đurić je docent na Katedri za pedagogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.

Uvod

Često citirana rečenica Alfreda Maršala „da je od svih vrsta kapitala najvrednije investiranje u ljudska bića“ (v. Teece, 2012, str. 528, i dr.) neosporno potvrđuje da je ovaj poznati ekonomista među prvima prepoznao važnost ljudskog potencijala, odnosno sposobnosti, znanja i kompetencija ljudi za ukupni ekonomski rast i razvoj. No, i pored takvog saznanja, ne bi valjalo zanemariti da je Teodor Šulc, početkom 1980-ih godina, još šire obrazložio „novonastalu realnost“, koja se sve do današnjih dana produbljeno analizira iz različitih perspektiva u svetskoj ekonomskoj i srodnoj literaturi (v. na primer: Burton-Jones and Spender, 2012, Корчагин, 2005; Цыренова, 2006, i dr.). Šulc je 1981. godine u knjizi *Investing in People (Ulaganje u ljude)*, koja je prevedena i objavljena i u Zagrebu (1985), najšire predstavio svoju viziju ekonomskog napretka, u kojoj su ključnu ulogu imali ljudi, odnosno rast njihovih stečenih sposobnosti:

Glavni je pravac moga dokazivanja da ulaganje u kvalitet stanovništva i u znanje u velikoj meri određuje buduće izgledе човечанства. Kada se ta ulaganja uzmu u obzir, zle slutnje o iscrpljivanju fizičkih resursa zemlje moraju se odbaciti. Izrazito povoljno postignuće mnogih siromašnih zemalja u poslednjim decenijama je njihovo ulaganje u kvalitet stanovništva. (Schultz, 1985, p. 9)

Ova Šulcova misao nedvosmisleno potvrđuje da se on suštinski bavi različitim aspektima ljudskog potencijala na nacionalnom nivou, od kojih mnogi nisu ni kasnije analizirani, naročito u ekonometrijskim interpretacijama ljudskog kapitala kao razvojnog resursa (v. Kulić, 2011). Na takvim pretpostavkama je lakše mogao da zaključi da su ljudi važan deo nacionalnog bogatstva i otvori novu stranicu u ispitivanju složenih odnosa između osnovnih faktora proizvodnje i, posebno, mesta i uloge ljudskog potencijala u tom procesu, ali i u ukupnom razvoju. Šulc uočava složenost ljudskog potencijala koja se ne ogleda samo u kvalitetu radne snage, odnosno njenom obrazovanju nego i u „kvalitetu stanovništva“, tj. njegovoj demografskoj strukturi koju savremeni autori (Заславская, 2004, Поветьев, 2009, i dr.), ali i odgovarajuće organizacije i agencije UN (UNDP), vide kao jedan od tri bitna pokazatelja (uz obrazovanje i bruto nacionalni proizvod) nivoa nacionalnog razvoja. Takvo saznanje, kao i noviji statistički podaci, koje ćemo nešto kasnije šire predstaviti, omogućuju izvestan uvid u sadašnje stanje ljudskog potencijala u Republici Srbiji i njegove okvirne razvojne tokove.

Poreklo i značenje termina

Izrazi „potencijal“ i naročito „ljudski potencijal“ odnedavno su češće u upotrebi u profesionalnim izvorima sa područja ekonomije i srodnih disciplina. Indikativno je da taj termin uglavnom ne nalazimo u izvorima na engleskom jeziku (v. na primer: Boxall, Purgcell, Wright, ed. 2010; Burton-Jones, Spender, ed. 2012, Sutherland and Canwell, 2004; Scott and Marshall, 2009, i dr.), kao i u većini specijalizovanih rečnika ljudskih resursa na francuskom jeziku (Igalens, 2008; Herrbach, Mignonac, Richebé, 2009, i sl.). Ali, iz jednog internetskog izvora na francuskom jeziku (<http://www.Oboulo.com>), odnosno sažetom tekstu A. Korali (A. Coralie, 2009) pod naslovom *Doprinosi upravljanju ljudskim potencijalima u preduzeću*, moguće je izvesti još neke zaključke. Tako autor „ljudske potencijale razume kao 'ljudske resurse', uz konstataciju da se prvi izraz u Francuskoj koristi desetak godina i odnosi na ljude koji su sposobni da se razvijaju vertikalno ili horizontalno, prateći promene u preduzeću“. Bez obzira na takvu operacionalizaciju ljudskih potencijala, Korali napominje da su ljudi uporedo sa finansijskom aktivom i proizvodnim i prirodnim resursima „osnovno bogatstvo svake zemlje“.

Skoro istovetno stanovište zastupa i Bahtijarević Šiber u knjizi *Menadžment ljudskih potencijala* (1999):

„Ljudski potencijali su ukupna znanja, vještine, sposobnosti, kreativne mogućnosti i odanost kojom raspolaže neka organizacija (ili društvo). To je ukupna intelektualna i psihička energija koju organizacija može angažovati na ostvarivanju ciljeva i razvoja poslovanja“ (str. 16).

To znači da i ovaj autor ljudske potencijale prvenstveno smešta u okvire preduzeća iako ne zapostavlja ni njihovu nešto širu dimenziju, odnosno širi društveni kontekst. No, na osnovu njene definicije ljudskih potencijala, kao i analize „personalne funkcije“ i „funkcije ljudskih potencijala“, lako je zaključiti da Bahtijarević Šiber u prvom planu ima ljudske potencijale – resurse preduzeća, što nije retkost ni u drugoj stručnoj literaturi sa ovog područja. Njeno je mišljenje, isto tako, da ljude, odnosno njihove potencijale valja posmatrati „u stalnom kretanju, na način koji istovremeno uključuje i sadašnjost i budućnost“ (str. 17).

Na taj aspekt potencijala ukazuje se u još jednom profesionalnom izvoru (Одегов, Руденко, 2011), u kome se navodi da taj koncept izražava jedinstvo prostornih i vremenskih karakteristika i koncentriše u sebi tri vrste odnosa: a)

prošlost, tj. sadrži u sebi celinu svojstava koja su akumulirana u procesu stvaranja potencijala, sa mogućim uticajem na njegovo funkcionisanje i razvoj, što je korespondentno „resursima“; b) **sadašnjost**, što znači da se potencijal može dovesti u vezu sa „praktičnom primenom i iskorišćavanjem raspoloživih sposobnosti“ (str. 298) i c) **budućnost**, odnosno orijentaciju na razvoj, iz čega proizilazi da u procesu radne delatnosti zaposleni ne ostvaruje samo svoje postojeće sposobnosti nego osvaja i nova znanja, veštine i kompetencije.

Više ruskih autora sa područja ekonomike i sociologije rada i srodnih disciplina (Генкин, 2007; Заславская, 2004; Лукашевич, 2012; Меламедова, 2008; Одегов, Руденко, 2011; Поветьев, 2009; Трунин, 2009. i dr.) bavilo se ljudskim potencijalom iz različitih perspektiva i posebno iz aspekta kvaliteta radne snage. Odegov i Rudenko napominju da se termini „radna snaga“, „radni potencijal“, „radni resursi“, „ljudski kapital“ i „personal firme“, koji su međusobno tesno povezani u svetskoj ekonomskoj literaturi, koriste da bi se što bolje izrazio „ličnosni faktor proizvodnje“ (Одегов, Руденко, 2011, str. 293). To što većina ovih autora u centru svoje pažnje češće ima „radni potencijal“ u odnosu na „ljudski potencijal“ ne predstavlja veliku manjkavost, tim pre što je reč o veoma korespondentnim pojmovima. Neki od njih (Кибанова, 2005) navode da je izraz „radni potencijal“ širi i dublji od termina „radni resurs“ jer je bolji pokazatelj „ličnosnog faktora proizvodnje“. Istovremeno, Melamedova (2008) zapaža da je termin „potencijal“ uveden u upotrebu početkom dvadeset prvog veka i da, bez obzira na to o kom je potencijalu reč (ekonomskom, proizvodnom, radnom i sl.), sadrži „u sebi sveukupnu sabirajuću karakteristiku resursa povezanu sa mestom i vremenom“ (str. 11). Reč je takođe o resursima koji mogu biti ispoljeni, odnosno o „mogućnostima određenog lica, grupe lica, društva u konkretnoj situaciji“ (str. 11).

I drugi ruski ekonomisti (Одегов, Руденко, 2011) na skoro istovetan način razumeju suštinu i smisao potencijala i dodaju da termini „resursi“ i „potencijal“ ne podrazumevaju „nesaglasnost“. Još preciznije, oni ukazuju na tri smera predstave o potencijalu:

1. Zagovornici prvog shvatanja vide u potencijalu „sveukupnost“ neophodnu radi funkcionisanja ili razvoja sistema različitih resursa, prvenstveno ekonomskih i neposredno povezanih sa funkcionisanjem proizvodnog sistema i osnaživanja tehnoloških promena;
2. U osnovi drugog shvatanja je predstava o potencijalu kao sistemu materijalnih i radnih faktora, tj. uslova koji omogućavaju postizanje ciljeva proizvodnje. Pritom se podrazumeva „sveukupnost opšteobrazovnih i profesionalno-kvalifikacionih karakteristika, koje, s obzirom

- na istorijske, demografske, nacionalne i druge osobenosti, mogu biti iskorišćene u različitim sferama društvene proizvodnje“ (str. 296–297) i
3. Treće stanovište razmatra potencijal „kao sposobnost kompleksa resursa da reši pred njima postavljene zadatke“, odnosno „sveukupnost mogućnosti personala da ispuni bilo koji zadatak“ (str. 297).

S tim u vezi, neophodno je naglasiti da su u pravu autori (Кибанова, 2005; Мазин, 2009, i dr.) koji ističu da se u ekonomskoj nauci i praksi koriste mnogi pojmovi, kao na primer: „radni resursi“, „radna snaga“, „ljudski faktor“, „ljudski resursi“, „radni potencijal“, „ljudski potencijal“, „ljudski kapital“ i dr. koji imaju različit sadržaj i smisao. S obzirom na to, ovi pojmovi se često dopunjuju, a zajedničko im je to što otkrivaju „jednu od strana nosioca tih pojmova – čoveka“ (Кибанова, 2005, str. 56). Istovremeno, ne bi valjalo zanemariti već uočenu realnost u stručnoj literaturi da se neki od ovih pojmova shvataju kao sinonimi, kao na primer – ljudski resursi i ljudski potencijali. Još je češće identifikovanje ljudskog potencijala i ljudskog kapitala (Корчагин, 2005; Мазин, 2009, i dr.), što se može objasniti kompleksnošću i jednog i drugog pojma.

U stvari, ukoliko se ljudski kapital operacionalizuje kroz znanje, veštine i kompetencije i druge atribute koji su relevantni za njenu ekonomsku aktivnost, kao što je zaključio OECD 1998. godine (prema: Nahapiet, 2012), tada ova njegova „uža definicija“ ne pokriva suštinu i smisao ljudskog potencijala. Zato neki autori (Корчагин, 2005, i dr.) govore o užim i širim definicijama ljudskog kapitala, pri čemu shvatanje ljudskog kapitala u najširem smislu te reči podrazumeva ne samo „znanja, veštine i kompetencije osobe“ nego i mnoge druge njegove aspekte, od kojih T. Klark (Clarke, 2012), pozivajući se na „Forum za budućnost“, pominje zdravlje i blagostanje ljudi, znanje, veštinu i motivaciju. Ali, ljudski kapital je „multidimenzionalan konstrukt“ (Nahapiet, 2012), na šta je još davne 1971. godine ukazao T. Šulc (Schultz, 1971), koji, bez obzira na nešto veću posvećenost ulaganju u sve oblike obrazovanja, ne zapostavlja ni značaj ulaganja u zdravlje i kvalitet života. Na značaj i potrebu investicija u taj segment ljudskog kapitala, tj. zdravlje, dužinu i kvalitet života, posebno ukazuje G. Beker u predgovoru za *Oksfordski rečnik ljudskog kapitala* (v. Burton-Jones, Spender, 2012). Takav razvoj u tumačenju suštine i smisla ljudskog kapitala, odnosno nešto veći naglasak na taj njegov aspekt u odnosu na Teodora Šulca, Beker povezuje sa „pionirskom“ doktorskom disertacijom i tekstovima M. Grosmana, objavljivanim 1970-ih godina prošlog veka. U Grosmanovoj doktorskoj disertaciji i drugim radovima se naročito naglašava da su rast i opadanje u kvalitetu i kvantitetu života povezani sa obimom investicija u zdravlje ljudi, pa i demografiju u celini, koji su

u većini tumačenja ljudskog potencijala jedna od njegovih najbitnijih osnova (v. na primer: Поветьев, 2009; Здоровье-основа человеческого потенциала: проблемы и пути их решения, 2013, i dr.). S obzirom na takva tumačenja i definicije ljudskog kapitala, moguće je zaključiti, kao što je već primećeno u stručnim izvorima (Корчагин, 2005; Мазин, 2009, i dr.), da nije lako razlikovati ljudski kapital u najširem smislu te reči od ljudskog potencijala. Uostalom, za razliku od pojma „ljudski resursi“, koji se u osnovi ne odnosi na određenog pojedinca, nego izražava pripadnost organizaciji, regionu ili društvu (Мазин, 2009), pojmovi „ljudski kapital“ i „ljudski potencijal“ imaju i takav smisao i, saglasno tome, širu upotrebnju vrednost. Stoga Korčagin češće korišćenje termina „ljudski potencijal“ u poslednjih nekoliko godina povezuje sa aktivnostima pojedinih organizacija i agencija UN, odnosno izračunavanjem indeksa ljudskog potencijala kojima su se one bavile.

Концепција ljudskog potencijala

Savremeni autori (Заславская, 2004; Корчагин, 2005; Поветьев, 2009, i dr.) s razlogom navode da je ljudski potencijal, uporedo sa ekonomskim, geopolitičkim i istorijsko-kulturnim potencijalom, suštinski faktor životne sposobnosti svakog naroda i države. Iako su na takvu realnost ukazivali i raniji stručni izvori (Becker, 1983, Schultz, 1971, i dr.), tek u novije vreme je potpuno sazrelo uverenje da suštinu razvojne paradigme svakog društva ne predstavljaju zemlja, sirovine i mašine, nego dobro obučeni i na sveukupni razvoj usmereni ljudi. S obzirom na takvo saznanje, potkrepljeno empirijskim analizama nekih od autora koje pominjemo, ljudski potencijal je danas prepoznat kao najvažniji činilac nacionalnog bogatstva. Kako se njegovim posredstvom realizuju i drugi faktori (ekonomski, socio-kulturni) koji opredeljuju mogućnosti svakog naroda i države da odgovori „na spoljne i unutrašnje izazove i u konačnom slučaju opredeli njihov položaj u mikro sistemu“ (Заславская, 2004, str. 164), dobija se ukupna predstava o celini i dinamici uticaja ljudskog potencijala.

Međutim, vrednost i značaj ljudskog potencijala u savremenim uslovima, odnosno u ekonomijama znanja, ne isključuje izvesne kontroverze koje se pojavljuju u vezi sa operacionalizacijom tog koncepta. Stoga bi se moglo kazati da je ljudski potencijal, kao i ljudski kapital, multidimenzionalan koncept u čijoj su srži znanja, veštine, kompetencije, ali i motivacija i zdravlje ljudi, koje je bilo u „drugom planu“ klasičnih teorija ljudskog kapitala (v. Nahapiet, 2012, i dr.). Iz toga se, međutim, ne bi mogao izvesti zaključak da su sve protivurečnosti u pogledu definisanja pojma „ljudski potencijal“ razrešene, utoliko što je reč o terminu

koji je u „stadijumu formiranja“. S tim u vezi, ruski autor Zaslavskaja (2004) sintetizuje „različita učenja o suštini i osobenostima ljudskog potencijala“ kroz sledeće ocene:

1. Ljudski potencijal podrazumeva pripadnost velikim socijalnim grupama, tj. zemljama, narodima i državama, kao i krupnim regionima i velikim gradovima.
2. Ljudski potencijal je u velikoj meri socijalni fenomen i po poreklu i po manifestacijama. To znači da je u mnogo manjoj meri opredeljen psihološkim i individualno-ličnosnim faktorima.
3. Pojam „ljudski potencijal“ nije prvenstveno usmeren na dostignuti nivo razvitka društva, već na perspektivu njegovog razvoja i samorazvoja na unutrašnjem dinamizmu.
4. Ljudski potencijal je neraskidivo i dvostruko povezan sa čovekovom delatnošću koja je, s jedne strane, u osnovi njegovog formiranja, dok, s druge strane, ljudska delatnost predstavlja oblik njegove realizacije.

Iz ovakve operacionalizacije ljudskog potencijala nije teško zaključiti da Zaslavskaja ne pravi razliku između pojmova „ljudski potencijal“ i „ljudski resursi“, što smo kao tendenciju već uočili u delu profesionalne literature (Bahtijarević Šiber, 1999, i dr.). Da je takva ocena tačna, potvrđuje njena definicija ljudskog potencijala kao faktora životne sposobnosti društva, zemlje i države, koji integralno izražavaju „njegovi ljudski resursi kao subjekta sopstvene reprodukcije i razvitka“ (str. 168).

U drugim izvorima na ruskom jeziku (Мазин, 2009; Поветьев, 2009, i sl.) nailazimo na nešto drugačije tumačenje suštine i smisla ljudskog potencijala. Tako T. Povetjev ljudski potencijal definiše kao „sveukupnost fizičkih i duhovnih snaga njegovih **žitelja** koje mogu biti ispoljene radi postizanja individualnih i društvenih ciljeva – kako instrumentalnih, povezanih sa obezbeđivanjem neophodnih uslova **životne** delatnosti, tako i egzistencijalnih, uključujući proširivanje samih potencijalnosti **čoveka** i mogućnosti njegove samorealizacije“ (Поветьев, 2009, str. 3). Na osnovu takve svoje definicije, Povetjev zaključuje da je ljudski potencijal „kvalitetna karakteristika stanovništva“ koju opredeljuje nivo fizičkog i psihičkog zdravlja i dužina **životnog** veka, nivo obrazovanja, radna motivacija, materijalne i duhovne potrebe, kao i socijalne aktivnosti ljudi.

Povetjev ljudski potencijal shvata u najširem kontekstu. Koncept, po njegovom mišljenju, na socijalno-ekonomskom planu može biti predstavljen kao ljudski resurs, na ekonomskom nivou – kao ljudski kapital, iz tehnološke perspektive kao intelektualni potencijal, dok je iz duhovnog, psihološkog aspekta uputno govoriti o potencijalu ličnosti. Time Povetjev ljudskom potencijalu daje

najšire značenje u okviru jednog broja pojmova koji iskazuju kvalitetna svojstva radne snage, odnosno stanovništva u celini. Istovremeno, Povetjev osnovu ljudskog potencijala vidi u njegovoj demografskoj komponenti koju opredeljuju kvantitativni pokazatelji i njihova dinamika. Stoga se Povetjev uglavnom bavi tom komponentom ljudskog potencijala uključujući i **životni** potencijal, naročito iz perspektive savremenog ljudskog društva.

U analizi Zaslavskaje (2004), ova komponenta ljudskog potencijala, osim broja stanovnika, dužine života, nataliteta i dr., obuhvata i druge pokazatelje: postojanost instituta porodice, odnos broja sklopljenih brakova i razvoda, broj dece bez roditelja i roditeljskog nadzora, kvalitet nacionalnog „genofonda“ i dr. Svi ovi indikatori trebalo bi da pomognu da se potpunije sagleda stanje fizičkog i psihičkog zdravlja stanovništva, odnosno ukupnog kvaliteta njegove životne delatnosti.

Na osnovu uvida u stručnu literaturu na ruskom jeziku, odnosno relevantne tekstove koji se bave ljudskim potencijalom, Zaslavskaja pominje još tri elementa (komponente) tog koncepta: socijalno-ekonomski, socijalno-kulturni i delatni potencijal.

Socijalno-ekonomski aspekt potencijala društva i države izražen je preko nivoa i strukture zanimanja stanovništva, kroz kvalifikacije i profesionalizam radnika, kao i kroz neke pokazatelje koji se odnose na kvalitet života ljudi: nivo blagostanja i realne prihode porodica, dostupnost socijalnih beneficija i usluga, životne šanse različitih socijalnih grupa i slično

Socijalno-kulturni potencijal zemlje iskazan je nivoom obrazovanja stanovništva i osobenostima njegovog nacionalnog mentaliteta koji utiču na razvitak društva. Pritom se prvenstveno misli na normativno-vrednosna saznanja, osobenosti političkih ubeđenja i verovanja, nivo moralnih uverenja, motivaciju i načine ponašanja ljudi.

Delatna komponenta potencijala manifestuje se u aktivnostima i energiji socijalnih aktera, tj. individue, organizacija i grupa u vezi sa izborom inovacionih ili tradicionalnih oblika mišljenja i načina delatnosti, kao i u mogućnostima građana da u određenoj meri ostvare svoje socijalne i stvaralačke potencijale. Kao spoljni indikatori njegove realizacije mogu poslužiti sveobuhvatnost, struktura i razvijenost socijalno-političke, preduzetničke i drugih vidova socijalno-inovacionih aktivnosti građana. Tu se naročito misli na razvoj nevladinih (nekomercijalnih) organizacija i građanskih struktura, na dopunsko i doživotno obrazovanje, na različite forme usavršavanja, odnosno posećivanje kurseva stranih jezika i informacionih tehnologija i slično.

Sve ove komponente u svojoj povezanosti svedoče o kvalitetu ljudskog potencijala na makro nivou, koji se različitim ekonomskim i drugim merama može podsticati i poboljšavati. Poseban problem predstavlja različit nivo razvitka poje-

dinih komponentata ljudskog potencijala, na primer, protivurečnosti demografskog i socijalno-ekonomskog aspekta sa specifičnostima u razvijenim zemljama i zemljama u razvoju, neusklađenost između socijalno-ekonomskog i socijalno-kulturnog potencijala (u mnogim zemljama u tranziciji socijalno-ekonomski potencijal zaostaje za socijalno-kulturnim i slično).

Očigledno je, dakle, da ljudski potencijal, shvaćen u najširem smislu te reči, podrazumeva dugotrajna investiranja u obrazovanje, zdravlje, odnosno „demografiju“, socijalne usluge, tehnološku inovativnost i dr. (videti: Blaug, 1976; Keely, 2009; Paul, 2007; Цыренова, 2006, i dr.), kao i u „modernizaciju infrastrukture koja će takav razvoj podsticati“ (Clarke, 2012), pošto je i to bitna pretpostavka njegovog kvaliteta na nacionalnom nivou, ali i razvoja potencijala pojedinca.

Kvalitet ljudskog potencijala i mogućnosti za njegovo merenje

Međuzavisnost između ljudskog potencijala i nacionalnog razvoja odavno je uočena i pažljivo analizirana u ekonomskoj i srodnoj literaturi (Becker, 1983; Schultz, 1971, i dr.), ali složenost tog odnosa najbolje ilustruje mišljenje Marka Blauga da „ne postoji jednostavan odgovor na jednostavno pitanje da li su nacije bogate zato što su bolje obrazovane ili su bolje obrazovane zato što su bogate“ (Blaug, 1976, p. 100). Iako ova dilema na neki način traje sve do danas, neosporna je povećana uloga ljudskog potencijala u ekonomijama zasnovanim na znanju i u ukupnom nacionalnom razvoju (videti: Boxall, Purgcell, Wright, ed 2010; Burton-Jones and Spender, ed. 2012; Сурпун, 2009, i dr.).

Ne izostaju, međutim, mnoga druga otvorena pitanja, kao što je, na primer, problem merenja kvaliteta ljudskog potencijala i ispitivanja njegovog mogućeg uticaja na nacionalni razvoj. Stoga je relativno malo tekstova koji se bave ovom problematikom i uglavnom iz nešto užih perspektiva. Tako Pastuović (2004) nedvosmisleno dovodi u vezu kvalitet ljudskog potencijala, tj. dva njegova bitna elementa – kvalitet obrazovanja i „kvalitet populacije“ sa nacionalnim razvojem. Na takav zaključak navodi i jedno empirijsko istraživanje iz koga proizilazi da kvalitet obrazovanja i organizaciona struktura obrazovnog sistema, kao i veliki broj „posleškolskih“ obrazovnih aktivnosti, bitno doprinose ekonomskom i ukupnom nacionalnom razvoju (opširnije: Kulić, 2005).

U pristupima utvrđivanju nivoa povezanosti kvaliteta ljudskog potencijala i nacionalnog razvoja bitno je utvrditi elemente koji najbolje odražavaju kompozitni indeks ljudskog potencijala, tim pre što je reč o veoma kompleksnom fenomenu. To, drugačije rečeno, znači da kompozitni indeks može izraziti „pro-

sečna dostignuća u različitim komponentama ljudskog potencijala, što možemo ilustrovati upoređujući metodologiju već pominjanog UNDP pristupa (prosečna dostignuća očekivanog trajanja života, obrazovanja i životnog standarda) i nekih pristupa u ruskoj socijalno-kulturnoj sredini. Tako se u ruskim naučnim krugovima 'treći stub' indeksa BDP 'koriguje', odnosno zamenjuje „sociokulturnom aktivnošću građana i njihovim duhovnim vrednostima, dubinom njihovog unutrašnjeg usvajanja, od kojeg u značajnom stepenu zavisi kako će biti ispoljene druge kvalitativne karakteristike“ (prema: Поветьев, 2009, str. 4).

Time se ne zatvara krug „potencijalnih problema“ u okviru izračunavanja indeksa ljudskog potencijala, naročito kada se radi o kvalitetu obrazovanja i karakteru i dubini sociokulturnih aktivnosti. S obzirom na to da odabiramo multidimenzionalni metod merenja indeksa ljudskog potencijala koji primenjuje UNDP, ključni problem, prema našem mišljenju, jeste utvrđivanje osnovnih elemenata kvaliteta obrazovanja. Zna se, naime, da ljudski potencijal sadrži kvantitativnu i kvalitativnu dimenziju, od kojih prva, naročito kada je obrazovanje u pitanju, nije integralni pokazatelj njegovog indeksa. Još tačnije, pismenost stanovništva, sagledana iz perspektive statistike, često nije funkcionalna, dok povećan broj učenika sa srednjoškolskom diplomom, kao i visokoškolskim diplomama (često sa prevlašću „administrativnih“ u odnosu na „tehničke diplome“), ne garantuje i njihov kvalitet. S tim u vezi, Pastuović (2004) s razlogom pominje „prosečni obrazovni kvalitet“, koji bi trebalo da bude važan cilj obrazovne politike, odnosno jedan od elemenata koji može pokazati kvalitet obrazovanja i sistema obrazovanja u nekoj zemlji u celini. Taj faktor nalazimo u PISA testovima, odnosno testiranju koje svedoči o rezultatima postignuća učenika iz velikog broja zemalja (u 2013. godini učenika iz 65 zemalja) u različitim oblastima, sa izuzetkom predmeta iz oblasti prirodnih nauka, kao i u rezultatima TIMSS istraživanja iz 2011. godine.

To znači da će u ovom tekstu biti uzeta u obzir demografska komponenta ljudskog potencijala u Republici Srbiji sa očekivanim trajanjem života (na osnovu rezultata poslednjeg popisa stanovništva), pismenost odraslog stanovništva i njegova ukupna obrazovna struktura (dovedena u vezu sa rezultatima postignuća učenika iz Srbije na PISA testovima i donekle u TIMSS istraživanjima), kao i bruto nacionalni proizvod (BDP). Neke od ovih pokazatelja doveli ćemo u vezu (koliko to bude moguće) sa indikatorima kvaliteta ljudskog potencijala u zemljama u okruženju.

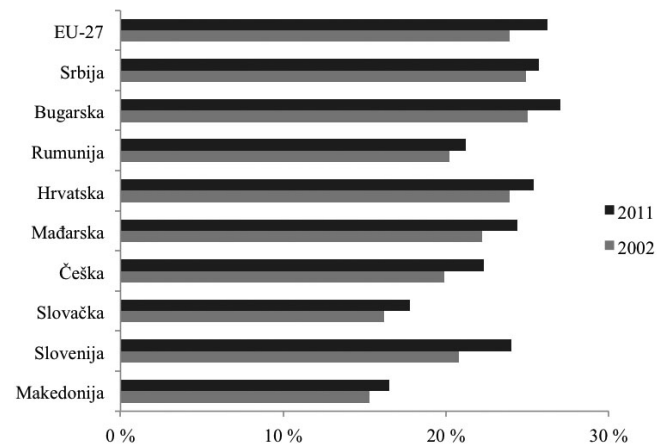
Neki pokazatelji kvaliteta indeksa ljudskog potencijala u Republici Srbiji

Demografski potencijal s razlogom se prepoznaje kao razvojni resurs ekonomije i ukupnog nacionalnog razvoja (v. Поветьев, 2009, i dr.). Ali, demografski tokovi u Srbiji u poslednjih nekoliko decenija, sa izraženom populacionom regresijom koju su uslovlili ekonomski, socijalni, kulturni i drugi faktori, prete da ograniče i mogućnosti ljudskog faktora, odnosno ljudskog potencijala, koji predstavlja bitan instrument u osnaženju konkurentnosti ekonomije i ukupnog nacionalnog razvoja (v. Jakopin, 2010). Negativne demografske tendencije kojima se karakteriše naše društvo imaju za posledicu da Srbija danas spada u red zemalja u kojima mortalitet nadmašuje natalitet. Posmatrano sa ekonomskog aspekta, takve tendencije su dugoročno neodržive jer dovode do kadrovske deficita i ekonomije koja nije u stanju da bude konkurentna.

Na promene u ukupnom stanovništvu Srbije delimično su uticale prisilne migracije, što je doprinelo ublažavanju depopulacije. Međutim, dugoročne negativne populacione tendencije na ovaj način su samo neznatno ublažene. Rezultati popisa stanovništva iz 2011. godine svedoče o nastavku tendencije smanjenja stanovnika u Srbiji (4,2% između dva popisa) i povećanju njegove prosečne starosti (42,2 godine) (RZS, 2012-a). Odnos starog i mladog stanovništva, izražen preko indeksa starenja, daje nam za pravo da stanovništvo u Republici Srbiji smatramo starom populacijom.

Rezultati projekcija (prema: Jakopin, 2010), istovremeno, ukazuju da će proces populacionog starenja u Srbiji u narednom periodu nastaviti kontinuirano da raste, kao i da će se broj osoba starijih od 65 godina povećati za trećinu u 2052. godini. Neki autori (Pejatović, 2005) ističu da se sve veće stope negativnog prirodnog priraštaja za teritoriju Republike Srbije (bez Kosova i Metohije) beleže naročito od 1992. godine, kada se kreću u razmerama takozvane bele kuge, dok nizak nivo fertiliteta, isprva kao karakteristika pojedinih regiona a potom i društva u celini, ukazuje na pojavu depopulacionih tendencija na nivou zemlje od 1989. godine. Drugim rečima, to znači da u ovom periodu neto stopa reprodukcije pada ispod jedinice, odnosno ispod nivoa potrebnog da bi se stanovništvo obnavljalo.

Veliki broj zemalja Evrope takođe se suočava sa problemom ubrzanog starenja stanovništva. Tako na primer, koeficijent starosne zavisnosti EU-27 iznosi 26,2%, nešto je viši nego u Srbiji, i kreće se od 17,2% u Irskoj do 31,2% u Nemačkoj (MRRLS RS, 2013) (Grafikon 1). Projekcije pokazuju da će se koeficijent demografske zavisnosti starog stanovništva za pola veka u Evropi udvostručiti i da će sa sadašnjih 26 narasti na 52,5% u 2060. godini.

Grafikon 1: Koeficijent starosne zavisnosti odabranih zemalja 2002–2011.

U projekcijama za 2050. godinu se predviđa da će udeo stanovnika starijih od 65 godina na svetskom nivou iznositi 16,2%, dok će u razvijenim zemljama dostići cifru od 25,7% (UN, 2010). Procene očekivanog trajanja života stanovništva Srbije (MRRLS RS, 2013) takođe pokazuju tendenciju rasta, pri čemu postoji značajna razlika između muškog i ženskog dela stanovništva koja se javlja kao posledica različite stope mortaliteta u odnosu na pol i to naročito u populaciji iznad 60 godina starosti (Tabela 1).

Tabela 1: Poređenje zemalja prema očekivanom trajanju života 2011.

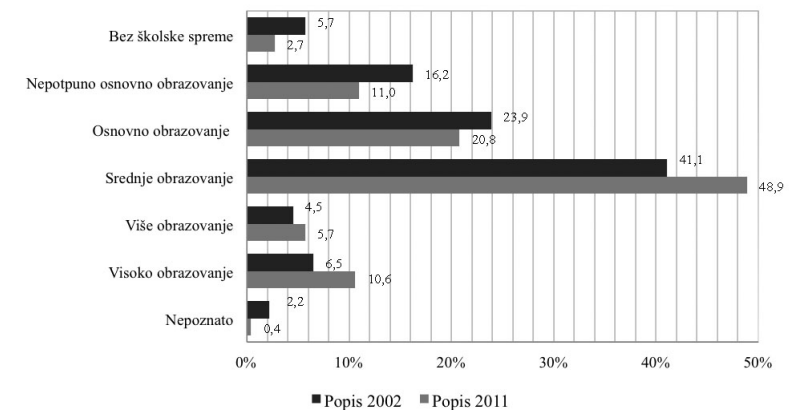
	Muškarci	Žene
Srbija	71,6	76,8
EU-27	77,0	82,9
Bugarska	70,7	77,8
Makedonija	73,1	77,2
Mađarska	71,2	78,7
Rumunija	71,0	78,2
Slovenija	76,8	83,3
Hrvatska	73,9	80,4
Crna Gora	73,4	78,9
Češka	74,8	81,1

Porast u proceni očekivanog trajanja života, karakterističan za naše društvo, nastaje zbog smanjenog mortaliteta odojčadi i dece, kao i zbog smanjivanja mortaliteta starih lica i njihovog dužeg prosečnog života. Taj rast se pripisuje porastu životnog standarda, boljoj zdravstvenoj zaštiti, kao i boljim uslovima života.

Relevantni stručni izvori (Повећев, 2009) ukazuju na to da visoka prosečna starost stanovništva ne predstavlja dobru osnovu za uspešan ekonomski rast i razvoj društva. Stoga je veoma bitno, kao što se navodi u jednom drugom izvoru (Крутько, Смирнова, 2012), da se pažljivo osmisle strategije i planovi razvitka „demografske situacije“ i verovatnih tendencija u njenom razvoju, sa posebnim osvrtom na ekonomski razvoj i konkurentnu sposobnost svake nacionalne ekonomije.

Potpunije sagledavanje vrednosti i značaja ljudskog potencijala u savremenim uslovima ekonomskog razvoja, osim demografskih karakteristika stanovništva, podrazumeva uzimanje u obzir i pokazatelja koji se odnose na nivo pismenosti i obrazovnu strukturu stanovništva nekog društva. Prema rezultatima popisa stanovništva Srbije iz 2011. godine (RZS, 2012-b), ukupan broj nepismenih lica starih deset i preko deset godina iznosio je 1,96%, što je manje u odnosu na rezultate popisa iz 2002. godine, kada je udeo nepismenih bio 3,45%.

Rezultati analiza (RZS, 2012-b, str. 25), međutim, pokazuju da je, i pored izvesnih poboljšanja u odnosu na stanje iz 2002. godine, ukupna obrazovna struktura stanovništva Srbije i dalje veoma nepovoljna. To naročito ilustruju dva pokazatelja – bez školske spreme je 2,7% stanovništva, dok je sa nepotpunom osnovnom školom 11% populacije. Gotovo 21% stanovništva poseduje osnovno obrazovanje kao svoj obrazovni maksimum, što, zapravo, znači da se oko 34% stanovništva nalazi na osnovnom obrazovnom minimumu ili ispod njega (Grafikon 2).

Grafikon 2: Školska sprema stanovništva starog 15 i preko 15 godina prema popisima 2002. i 2011. godine

Takođe, stopa završetka osnovnog obrazovanja u Srbiji znatno je niža od stope upisa, koja iznosi između 95 i 98%. Prema nekim istraživanjima (Despotović, 2009), stopa završetka osnovnog obrazovanja se kreće između 80% i 85%, te se može zaključiti da konstantna „produkcija“ stanovništva bez elementarne pismenosti i potpunog osnovnog obrazovanja u značajnoj meri generiše siromaštvo i umanjuje ekonomsko-obrazovni potencijal društva.

Očigledno je, međutim, da uspeh, konkurentnost i razvoj neke zemlje u globalnom svetu u sve većoj meri zavise od kvaliteta obrazovanja i efikasnosti vaspitno-obrazovnih sistema. Obrazovanje je u snažnoj korelaciji sa društveno-humanim razvojem i jedan je od ključnih preduslova za stvaranje kvalitetnih uslova za život pojedinca i čitavih zajednica. Kvalitet ljudskog potencijala, a posebno obrazovni nivo i pismenost stanovništva, predstavlja najvažniji faktor koji će imati odlučujući uticaj na uspeh i razvoj Srbije u budućnosti.

Jedan od pouzdanijih načina za procenu nivoa pismenosti stanovništva, kao i kvaliteta obrazovanja i obrazovnog sistema u nekoj zemlji, predstavljaju rezultati PISA (Programme for International Student Assessment) i TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) istraživanja, a na čiji se značaj ukazuje u nekim stručnim izvorima (Крутько, Смирнова, 2012). Rezultati ovih istraživanja služe i kao izvori podataka o važnim indikatorima preko kojih se procenjuje i prati stanje, a i napredak u obrazovanju. Prikupljeni podaci omogućavaju sistematsko praćenje stepena razvoja nekih od ključnih kompetencija (čitalačke, matematičke i naučne), koje su mladima neophodne za uspešan život u savremenom društvu.

Rezultati PISA istraživanja iz 2009. godine pokazuju da je Srbija u odnosu na 2006. godinu ostvarila napredak u oblastima čitalačke, matematičke i naučne pismenosti, da je visok broj funkcionalno nepismenih učenika smanjen, ali i da je, uprkos izvesnom napretku, ukupan prosečan rezultat iz te tri oblasti i dalje za oko 60 poena niži u odnosu na zemlje OECD-a (učenici iz Srbije ostvarili su prosečno 442 poena, što je manje od proseka koji na standardizovanoj skali iznosi 500 poena) (Jakopin, 2010). Kvalitet obrazovanja u Srbiji je u svakom ispitivanom domenu u značajnoj meri niži i u odnosu na neke zemlje iz okruženja (u odnosu na Sloveniju, Hrvatsku, Poljsku, Slovačku), dok trećina ispitanika, iz perspektive kriterijuma EU, nije dostigla nivo funkcionalne pismenosti, a što može važiti i za oko 10% učenika koji nakon osnovne škole ne nastavljaju dalje školovanje (Baucal, 2012).

Najnoviji rezultati testiranja iz 2012. godine (prema: Pavlović Babić i Baucal, 2013) pokazuju da su đaci iz Srbije ostvarili bolja postignuća u odnosu na prethodno ispitivanje, mada se i dalje nalaze ispod proseka zemalja OECD-a i većine članica EU. Na skali sa 65 država, Srbija je napredovala sa 47. na 43.

mesto, ali se, ipak, nalazi daleko iza proseka OECD-a i nekih država iz regiona (iza Hrvatske i Slovenije). Rezultati testiranja pokazuju da na skali matematičke pismenosti oko 40% učenika nije dostiglo nivo funkcionalne pismenosti, što je na istom nivou kao i 2009. godine. U odnosu na zemlje OECD-a, matematička kompetencija učenika iz Srbije je niža za oko 45 poena, što odgovara efektu jedne godine školovanja.

Za razliku od prilično loših rezultata ostvarenih u ranijim ciklusima PISA i TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) istraživanja (v. Gašić Pavišić i Stanković, 2012), rezultati analiza iz 2011. godine (Martin, Mullis, Foy & Stanco, 2012) pokazuju da su učenici iz Srbije na TIMSS istraživanju ostvarili veoma dobre rezultate na testovima postignuća iz matematike i prirodnih nauka.

Rezultati analiza ukazuju da Srbija sa prosečnim skorom od 516 poena ulazi u red zemalja čiji je skor statistički značajno iznad proseka TIMSS skale. Učenici iz Srbije ostvarili su bolja postignuća ne samo u odnosu na učenike zemalja iz okruženja već i u odnosu na učenike nekih razvijenih zemalja sveta. To što je TIMSS istraživanje u 2011. godini u Srbiji realizovano samo u četvrtom razredu osnovne škole, dok je u prethodnim ciklusima (TIMSS 2003. i 2007) rađeno u osmom razredu, ukazuje na nepostojanje referentnih podataka iz prethodnih istraživanja i donekle otežava dalje analize i izvođenje pouzdanih zaključaka. No, i pored toga, neki autori (Gašić Pavišić, Stanković, 2012), s pravom, ističu da je u vremenima kada se pocrtava konkurentnost nacionalnih ekonomija, a efektivnost obrazovnih sistema vidi kao njen ključni preduslov, pristup međunarodno uporedivim podacima o kompetencijama učenika u oblasti matematike i prirodnih nauka od velike važnosti.

Ovi rezultati potvrđuju kvalitet obrazovnog sistema u Srbiji makar kada je reč o prvom ciklusu obrazovanja. Istovremeno, podaci pokazuju da kvalitet obrazovanja, a samim tim i međunarodni rejting neke zemlje, opada sa uzrastom učenika, što je zapaženo u nekim srodnim istraživanjima i analizama u svetu (v. Крутько, Смирнова, 2012).

Jedan od najsloženijih pokazatelja nivoa ljudskog potencijala i kvaliteta života je kompozitni indeks humanog razvoja. Indeksom humanog razvoja, odnosno indeksom ljudskog potencijala izražavaju se prosečna postignuća zemlje u domenu zdravlja, obrazovanja i životnog standarda. To znači da indeks ljudskog potencijala predstavlja kombinaciju tri dimenzije: očekivanog trajanja života, obrazovanja (iskazanog preko stope pismenosti odraslog stanovništva) i životnog standarda (BDP po kupovnoj moći po glavi stanovnika).

Rezultati analiza (Jakopin, 2010) pokazuju da kvalitet života u Srbiji od 2000. godine konstantno raste. Zahvaljujući povećanju očekivanog trajanja živo-

ta, stope pismenosti i rastu BDP-a po glavi stanovnika, Srbija se od 2004. godine nalazi u grupi zemalja sa visokim nivoom humanog razvoja (HDI indeks uzima vrednost 0,811). U 2007. godini nastavljen je rast indeksa ljudskog potencijala, koji je u ovom periodu iznosio 0,826, tako da je Srbija na svetskoj rang-listi, prema dostignutoj vrednosti indeksa kupovne moći, zadržala 67 mesto. No, i pored određenog napretka, Srbija u ovom periodu zaostaje za nekim zemljama u okruženju (Rumunija zauzima 63. mesto), dok Slovenija pripada grupi zemalja koje imaju izrazito visoku vrednost indeksa ljudskog potencijala. Višegodišnja tendencija rasta indeksa ljudskog potencijala u Srbiji je zaustavljena tokom 2008. godine.

Prema rezultatima iz 2010. godine (MF RS, 2011), Srbija (sa očekivanim životnim vekom od 73,7 godine i BND-om od 10.449\$) spada u red zemalja sa srednjim prihodima i visokim nivoom humanog razvoja (HDI indeks 0,735). Prema poslednjoj analizi pokazatelja humanog razvoja za 2012. godinu, Srbija beleži pad, i sa indeksom 0,769 zauzima 64. mesto na skali. U odnosu na zemlje iz regiona, Srbija je ispred Makedonije i Bosne i Hercegovine, ali zaostaje za Crnom Gorom, Rumunijom i Bugarskom. Znatno bolje od Srbije su Slovenija (21) i Hrvatska (47), dok grupu zemalja sa veoma visokim nivoom humanog razvoja gotovo čitavu deceniju predvode Norveška, Australija i SAD (UN DP, 2013).

Na osnovu prikazanog se može zaključiti da je Srbija zemlja sa visokim nivoom humanog razvoja, ali da i dalje zaostaje za zemljama EU, kao i nekim zemljama iz regiona. U periodu od 2005. do 2012. godine vrednost indeksa humanog razvoja je porasla za 7%, dok je očekivani životni vek pri rođenju porastao za više od jedne godine. Prosečan broj godina obrazovanja odraslih u pomenutom periodu beleži rast od 1%, dok je očekivani broj godina školovanja skromno porastao. Iskustva razvijenih zemalja upućuju na zaključak da uslov bržeg ekonomskog razvoja Srbije, pored ekonomske stabilnosti i rasta proizvodnje, predstavlja poboljšavanje uslova obrazovanja i opismenjavanje odraslog stanovništva. Ako se ima u vidu postojeći (nedovoljan) demografski potencijal, Srbiji je potreban duži vremenski period za razvoj infrastrukture „ljudskog kapitala“, kao kritičnog faktora za održiv ekonomski rast i poboljšanje kvaliteta života (Jakopin, 2010). U skladu sa takvim razvojem je i ocena da ljudski resursi u Srbiji na sadašnjem stepenu njenog razvoja nisu odlučujući faktor nacionalne konkurentne sposobnosti, odnosno ne predstavljaju njenu dovoljnu komparativnu prednost u odnosu na zemlje u regionu, a naročito u širem okruženju (opširnije: Kulić, Đurić, 2014). To potvrđuju i neki drugi pokazatelji, kao što su, recimo, indeks nivoa obrazovanja (indeks nivoa pismenosti i ukupnog procenta učenika obuhvaćenih obrazovanjem) i indeks izdvajanja sredstava za obrazovanje. Tako je, na primer, indeks nivoa obrazovanja Australije 0,927 i ona se nalazi na prvom mestu, dok je

Slovenija sa 0,863 na dvanaestom mestu. Iz našeg okruženja još nekoliko država ima veći indeks obrazovanja: Crna Gora 0,774 (38. mesto), Hrvatska 0,770 (39. mesto), Bugarska 0,749 (47. mesto), Rumunija 0,748 (48. mesto), dok iza Srbije, koja ima indeks 0,695 (69. mesto), zaostaju samo Makedonija sa indeksom 0,642 (96. mesto), BiH 0,642 (96. mesto) i Albanija 0,609 (108. mesto) (LIJT, 2015). S obzirom na to da je indeks obrazovanja jedan od ključnih pokazatelja društvenog razvoja, pa se stoga koristi za izračunavanje indeksa humanog razvoja, jasno je da u ovom trenutku taj pokazatelj nije komparativna prednost Srbije ne samo u okviru evropskog okruženja (Norveška, Irska, Nemačka) nego i bližeg okruženja (Slovenija, Hrvatska, Bugarska, Crna Gora i Rumunija).

Ilustrativni su i podaci koji se odnose na izdvajanje sredstava za obrazovanje. Ovi podaci su na prvi pogled neočekivani i u izvesnom smislu protivurečni. Tako, na primer, Srbija izdvaja više sredstava za obrazovanje (5%) od Rusije (4,1%), Hrvatske (4,3%), Rumunije (4,3%) i Bugarske (4,4%), dok veći obim sredstava izdvajaju Slovenija (5,7%) i Mađarska (5,1%) (LIJT, 2015a). Osnovna dilema u analizi ovih rezultata je koliko sredstava u izdvajanju za obrazovanje ide na plate zaposlenih, a koliki je njihov udeo u poboljšanju sistemске infrastrukture i unapređenja obrazovno-nastavne delatnosti.

Dakle, sasvim je izvesno da obrazovna i naročito demografska struktura stanovništva u Srbiji ne predstavljaju izrazito prepoznatljiv faktor socijalno-ekonomskog razvoja zemlje. To znači da su neophodne sistemске mere u sferi demografske politike i u okviru obrazovne politike. Reč je o tome da aktuelna praksa pokazuje da najveći procenat izdvajanja za obrazovanje odlazi upravo na materijalna davanja zaposlenima, dok je mnogo manji deo usmeren na razvojne projekte, odnosno inovacije i istraživanja u oblasti obrazovanja.

Zaključna razmatranja

Kvalitet ljudskog potencijala je složen fenomen koji je sagledavan iz različitih aspekata – demografskog, socijalno-ekonomskog i drugih perspektiva, da bi se na toj osnovi iznele određene ocene o njegovom uticaju na ekonomski i nacionalni razvoj zemlje. Iz pretežnog dela naših analiza proizilazi da se u nekim od ovih „resursa“ ne nalazi očekivani potencijal socijalno-ekonomskog razvoja Srbije, naročito uzimajući u obzir demografski faktor, a u izvesnoj meri i obrazovanje.

Stoga pismenost odrasle populacije i obrazovna struktura stanovništva u celini potencijalno dobijaju još više na značaju u okviru neophodnih mera da se osnaži i ubrza socijalno-ekonomski razvoj zemlje. To što kvantitativne pokazatelje obrazovnog potencijala stanovništva u Srbiji ne prati u potrebnoj meri i njegova

kvalitativna dimenzija, na šta ukazuju rezultati PISA i TIMSS istraživanja, ne znači da se takva nepovoljna tendencija ne može poboljšati. Drugačije rečeno, na poboljšanje kvaliteta obrazovnog potencijala u Srbiji može se uticati u okvirima razvijanja različitih obrazovnih strategija koje će biti u funkciji ne samo povećanja „kvaliteta radne snage“ nego i ukupnog individualnog i društvenog razvoja. Takva očekivanja su još realnija u ogledalu saznanja da se ljudski kapital, odnosno ljudski potencijal ne „akumulira“ samo „u procesu školskog obrazovanja, gde se stiču osnovna znanja i navike nego i u vreme posleškolskog obrazovanja, usmerenog na sticanje određenih profesija, a takođe i u okviru profesionalne delatnosti“ (Гапонюк, 2011, str. 25). Na značaj i potrebu takvog pristupa ljudskom potencijalu i unapređivanju njegovog kvaliteta ukazuje se i u drugim stručnim izvorima (Paustović, 2004; Kulić i Despotović, 2010; Winterton, 2010; Данилюк, Кондаков, 2011; Blair, 2012, i dr.) koji se, između ostalog, bave i uticajem ljudskih resursa, odnosno kvaliteta ljudskog potencijala na ekonomsku konkurentnu sposobnost i ekonomski razvoj na nacionalnom nivou u celini.

Reference

- AUFRAND, C. (2009). *Les apports de la gestion des potentiels humains en entreprise*. Récupéré sur <http://www.oboulo.com/summary?id=64693>.
- BAHTIJAREVIĆ ŠIBER, F. (1999). *Menadžment ljudskih potencijala*. Zagreb: Golden marketing.
- BAUCAL, A. (2012). *Ključne kompetencije mladih u Srbiji u PISA 2009 ogledalu*. Beograd: Filozofski fakultet u Beogradu ; Institut za psihologiju.
- BECKER, G. (1983). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*. Chicago: University of Chicago Press.
- BLAIR, M. (2012). An Economic Perspective on the Notion of „Human Capital“. In A. Burton-Jones, & J. C. Spender (Eds.), *The Oxford Handbook of Human Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- BLAUG, M. (1976). *An introduction to the economics of education*. London: Penguin Books.
- BOXALL, P., PURCELL, J., & WRIGHT, P. (Eds.). (2010). *The Oxford Handbook of Human resource management*. Oxford: Oxford University Press.
- BURTON-JONES, A., & SPENDER, C. J. (Eds.). (2012). *The Oxford Handbook of Human Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- CLARKE, T. (2012). Human Capital in Developing Countries: the Significance of the Asian Experience. In A. Burton-Jones, & J. C. Spender (Eds.), *The Oxford Handbook on Human Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- DESPOTOVIĆ, M. (2009). Socijalno-ekonomski razvojni potencijal obrazovanja odraslih. *Obrazovanje odraslih, Časopis za obrazovanje odraslih i kulturu* (2), 33--51.

- GAŠIĆ PAVIŠIĆ, S., & STANKOVIĆ, D. (2012). Obrazovna postignuća učenika iz Srbije u istraživanju TIMSS 2011. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 44 (2), 243--265.
- HERRBACH, O., MIGNONAC, K., & RICHEBÉ, N. (2009). *Les Ressources Humaines de A à Z, 400 mots pour comprendre*. Paris: DUNOD.
- IGALENS, J. (2008). *Les 100 mots des ressources humaines*. Paris: PUF.
- JAKOPIN, E. (Ur.). (2010). *Izveštaj o razvoju Srbije 2009*. Beograd: Republički zavod za razvoj.
- KELLEY, B. (2009). *Ljudski kapital*. Zagreb: Educa; OECD.
- KULIĆ, N. (2005). *How important is education for growth? Case study – Ireland. A dissertation submitted in part requirement for the degree of MPhil Monetary economics and finance*. Glasgow: University of Glasgow.
- KULIĆ, R., & DESPOTOVIĆ, M. (2010). *Uvod u andragogiju*. Beograd: Svet knjige.
- KULIĆ, R., & ĐURIĆ, I. (2014). Kvalitet ljudskih resursa i konkurentna sposobnost nacionalne ekonomije. *Andragoške studije* (1), str. 31–49.
- KULIĆ, R. (2012). Obrazovanje u kontekstu ekonomskog rasta i razvitka. *Zbornik Instituta za pedagogiju i andragogiju*, XLII (1), str. 97–113.
- MARTIN, M. O., MULLIS, I. V., & STANCO, G. M. (2012). *TIMSS 2011. International Results in Science*. Chestnut Hill, MA: TIMSS 2011 InterTIMSS & PIRLS International Study Center; IEA.
- MF RS. (2011). *Izveštaj o razvoju Srbije 2010*. Beograd: Ministarstvo finansija.
- MRRLS RS. (2013). *Izveštaj o razvoju Srbije 2012*. Beograd: Ministarstvo regionalnog razvoja i lokalne samouprave.
- NAHAPIET, J. (2012). A social Perspectives: Exploring the Links between Human Capital and Social Capital. In A. Burton-Jones, & J. C. Spender (Eds.), *The Oxford Handbook of Human Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- PASTUOVIĆ, N. (2004). Obrazovanje odraslih i nacionalni razvoj ljudskog kapitala. U A. Klapan, & M. Matijević (Ur.), *Obrazovanje odraslih – ključ za XXI stoljeće* (str. 135–141). Zagreb: Hrvatsko andragoško društvo.
- PAUL, J.-J. (2007). *Économie de l'éducation*. Paris: Armand Colin.
- PAVLOVIĆ BABIĆ, D., & BAUCAL, A. (2013). *Podrži me, inspiriši me – PISA 2012 u Srbiji: prvi rezultati*. Beograd: Institut za psihologiju.
- PEJATOVIĆ, A. (2005). *Obrazovanje i kvalitet života*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- RZS. (2012a). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji – Stanovništvo: Starost i pol*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- RZS. (2012b). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji– Stanovništvo: Školska sprema, pismenost i kompjuterska pismenost*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- SCHULTZ, T. (1971). *Investment in human Capital, The Role of Education and Research*. New York: The Free Press.
- SCHULTZ, T. (1985). *Ulaganje u ljude*. Zagreb: Centar za kulturnu delatnost.

- SCOTT, J., & MARSHALL, G. (2009). *Oxford Dictionary of Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- SUTHERLAND, J., & CANWELL, D. (2004). *Key Concepts in Human Resource Management*. London: Palgrave Macmillan.
- ТЕЕСЕ, D. (2011). Human Capital, Capabilities, and the Firm: Literati, Numerati, and Entrepreneurs in the Twenty-First Century Enterprise. In A. Burton-Jones, & J. C. Spender (Eds.), *Oxford Handbook of Human Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- UN DP. (2013). *Human Development Reports*. Retrieved from <https://data.undp.org/widgets/wxub-qc5k>
- UN. (2010). *Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat, World Population Prospects: The 2010 Revision*. Retrieved from <http://esa.un.org/unpd/wpp/index.htm>
- WINTERTON, J. (2010). Training, Development and Competence. In P. Boxall, J. Purcell, & P. Wright (Eds.), *Oxford Handbook of Human Resource Management* (pp. 324–343). Oxford: Oxford University Press.
- Варзин, С. А. (Ур.). (2013). Труды VIII всероссийской научно-практической конференции с международным участием, 21–23 ноября 2013 г. *Здоровье – основа человеческого потенциала – проблемы и пути их решения*, 8 (1/166).
- Гапонюк, Н. П. (2011). Формирование человеческого капитала как проблема обеспечения качества образования в условиях модернизации. *Педагогика* (5/2011), 22–26.
- Генкин, М. Б. (2007). *Экономика и социология труда*. Москва: Издательство НОРМА.
- Данилюк, А. Я., & М., К. А. (2011). Развитие человеческого потенциала средствами воспитания и социализации в условиях модернизации России. *Педагогика* (5/2011), 2–13.
- Заславская, И. Т. (2004). *Современное российское общество: Социальный механизм трансформации*. Москва: Дело.
- Кибанова, Я. А. (Ур.). (2005). *Управление персоналом организации*. Москва: ИНФРА-М.
- Корчагин, Ю. (2005). *Российский человеческий капитал: фактор развития или деградации?* Воронеж: Центра исследований региональной экономики (ЦИРЕ).
- Крутько, В., & Смирнова, Т. (2012). *Человеческий капитал: проблема и ресурс инновационного развития России*. Москва: Российская академия наук; Институт системного анализа РАН.
- Лукашевич, В. В. (2012). *Основы управления персоналом*. Москва: КноРус.
- Мазин, Л. А. (2009). *Экономика труда*. Москва: ЮНИТИ.
- Меламедова, С. Л. (2008). *Экономика труда*. Самара: Самарская гуманитарная академия.

- Одегов, Ю., & Руденко, Г. (2011). *Экономика труда*. Москва: Волтерс Клавер.
- Поветьев, В. П. (2009). *Человеческий потенциал РФ: демографический аспект*. Москва: Национальный институт развития современной идеологии.
- Супрун, А. В. (2009). *Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке*. Москва: УРСС.
- Трунин, Н. С. (2009). *Экономика труда*. Москва: Экономика.
- ЦГТ. (2015a). *Рейтинг стран мира по уровню образования*. Преузето са Центр гуманитарных технологий: Информационно-аналитический портал: <http://gtmarket.ru/ratings/education-index/education-index-info>
- ЦГТ. (2015b). *Рейтинг стран мира по уровню расходов на образование*. Преузето са Центр гуманитарных технологий: Информационно-аналитический портал: <http://gtmarket.ru/ratings/expenditure-on-education/info>
- Цыренова, А. А. (2006). *Развитие человеческого капитала в условиях трансформации институциональной среды*. Улан-Удэ: ВСГТУ.

Radivoje Kulić⁴

Teacher Education Faculty, Prizren - Leposavić, University of Prishtina

Srećko Milačić⁵

Faculty of Economy, University of Prishtina

Igor Đurić⁶

Faculty of Philosophy, University of Prishtina

Quality of Human Potential and Economic Growth at the National Level

Abstract: The quality of human resources today is recognized as being an integral part of the national wealth and a driving force of economic and general progress. It is a complex and dynamic phenomenon that has both a present and a future. This should be taken into account when analyzing all elements of human potential, and when designing and developing the most efficient educational strategies for their improvement and continuous development. Based on insights into the demographic component of human resources and adult literacy and its overall educational structure analyzed from the aspect of the results of pupils from Serbia on PISA tests, it can be concluded that these two “resources” do not reflect the expected potential of economic and national development of the country. To be more precise, the demographic potential of Serbia is a hindrance rather than a contributing factor to development, while education, and the quality of education in particular, requires innovation and long-term measures and stimulation in order to strengthen and expand economic development and national development in general.

Key words: quality of human potential, demographic potential, educational strategies, educational resources, national development, socio-economic development.

⁴ Radivoje Kulić, PhD is Professor at the Teacher Education Faculty in Prizren – Leposavić, University of Prishtina, with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica.

⁵ Srećko Milačić, PhD is Professor at the Faculty of Economy, University of Prishtina, with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica.

⁶ Igor Đurić, PhD is Assistant Professor at the Department of Pedagogy at the Faculty of Philosophy, University of Prishtina, with temporary headquarters in Kosovska Mitrovica.